

Психолого-педагогічні аспекти формування креативності старшокласників в процесі навчання історії

І. В. Бондар

Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, Україна
Corresponding autor.E-mail: centuarea16@ukr.net

Paper received 14.09.18; Accepted for publication 22.09.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-180VI74-02>

Анотація. Робота присвячена проблем формування креативності старшокласників у процесі навчання історії. У статті проведено аналіз психолого-педагогічних досліджень сутності креативності, механізмів прояву креативності, закономірностей її формування. Креативність розуміється як потенціал, внутрішній ресурс особистості школяра, його готовність до творчої діяльності. На основі проведеного аналізу визначено домінуючі ознаки процесу формування креативності: мотиваційна, інтелектуальна, волева, емоційна. Автор вказує на необхідність створення креативного освітнього середовища.

Ключові слова: креативність, старшокласники, творча діяльність, творчі завдання.

Вступ. Реалії розвитку сучасного суспільства формують запит на особистість відкриту до змін, що продукує раціональні рішення різноманітних проблем, здатної до саморозвитку і самонавчання в умовах глобальних змін. Успішність особистості в умовах життєвих викликів безпосередньо залежить від креативності, яка забезпечує їй мобільність, самоорганізацію, адаптацію до змін. Це вимагає і змін в усталеній системі освіти, пошуку нових підходів до організації освітнього процесу, отже його переорієнтацію на формування креативної особистості.

Огляд публікацій з теми. Креативність особистості є особливим феноменом наукового аналізу, складність дослідження якого полягає у тому, що вона виступає предметом вивчення багатьох наук, зокрема філософії, психології, соціології, психолінгвістики, а також педагогіки. Не зважаючи на це проблематика креативності залишається актуальною та недостатньо розробленою. У зарубіжних і вітчизняних дослідженнях активно розробляється сутність означеного поняття, понятійний апарат, механізми прояву креативності, закономірності її розвитку.

Психологічні аспекти проблеми формування креативності досліджувалися в контексті: загальної теорії творчих здібностей та обдарованості (Д.Богоявленская, В.Дружинін, Р.Кеттелл, А.Матюшкін, В.Моляко, Я.Пономарьов, Б.Теплов, К.Спірмен, Л.Терстоун та інші); творчого потенціалу (А.Матюшкін, В.Моляко та інші); креативного інтелекту (Дж.Гілфорд, Е.Торренс, Б.Теплов, В.Дружинін, М.Холодная та інші); розвитку творчого мислення (Л.Виготський, І.Лернер, С.Рубінштейн та інші); самоактуалізації особистості (А.Адлер, А.Маслоу, К.Роджерс) тощо.

Різнорічність думок щодо поняття «креативність» і теорій креативності привели до неоднозначності тлумачення цього терміна.

Мета нашої наукової розвідки полягає у уточненні психолого-педагогічних аспектів формування креативності старшокласників у процесі вивчення шільних курсів історії. Проведення дослідження дозволить нам виявити фактори, що впливають на ефективність цього процесу та відповідно спрогнозувати корекційні заходи щодо уникнення труднощів у реалізації завдань формування креативності старшокласників.

Виклад матеріалу дослідження. Увійшовши у психологічну науку це поняття розглядалося як функція інтелекту - дивергентне мислення (Дж.Гілфорд), а рівень розвитку інтелекту утотожнювався з рівнем розвитку креативності. Згодом, вчені, в широкому розумінні, стали визначати креативність як здатність до творчості, а саме характеристики та процеси, що активізують творчу продуктивність - креативність (Е.Фромм). Значна частина дослідників розглядає креативність як особистісну якість: як дивергентне мислення (Дж.Гілфорд, Е.де Боно, О.Тіхоміров); як інтелектуальну активність (Д.Богоявленская); як інтегровану якість особистості, творчий потенціал (А.Матюшкін, Я.Пономарьов, Н.Хазратова); як глибинну особистісну властивість індивіда (В.Дружинін). А.Маслоу розглядає креативність як універсальну характеристику людини і стверджує, що вона є однією з характеристик самоактуалізації [10]. Згідно Е.Фромма, креативність – це здатність дивувати і пізнавати, відшукувати рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на нове і, що особливо важливо, вміння глибоко усвідомлювати власний досвід [8]. На думку С.Медніка креативна особистість не тільки пропонує велику кількість нових ідей, але й здатна критично їх оцінювати, вибирати найбільш раціональну і таку, що відповідає поставленій меті [11]. К.Роджерс креативною називає особистість, що вільно висловлює свої почуття, думки, здатна на незалежні вчинки [12]. Вирізняється, з-поміж інших, підхід за якого креативність, з одного боку, реалізується в процесі творчості та є її мотиваційною основою (як суб'єктна детермінанта творчості), а з іншого, розвивається і формується в залежності від особливостей і умов протікання творчості (як об'єктивна її детермінанта). Отже, креативність – це детермінанта творчого процесу (В.Козленко) [4]. Р.Стернберг називає креативною особистість, що здатна йти на розумний ризик, готова долати перешкоди, має внутрішню мотивацію, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думці оточуючих. Автор стверджує, що значно підвищити рівень креативності можливо за умов створення творчого середовища. Мотивація ж може компенсувати його відсутність і, головне, значно підвищити рівень креативності можливо в умовах взаємодії інтелекту та мотивації [13]. Отже, вчені

розглядають креативність як багатофакторний феномен.

У сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях креативність розглядається як умова саморозвитку на когнітивному, вольовому, моральному та поведінковому рівні, потенціал, внутрішній ресурс, життєтворча динамічна спрямованість особистості, що забезпечує їй здатність до творчості, саморозвитку, успішної самореалізації у всіх сферах життєдіяльності (А.Адлер, Г.Балл, П.Вайнцвайг, А.Іванченко, Д.Леонт'єв, С.Максименко, А.Маслоу, Р.Мей, В.Моляко, Г.Оллпорт, Н. Пов'якель, М.Пікерінг, К.Роджерс, Г.Титаренко та інші). Отже, креативність не можна тлумачити ні як набір деяких задатків, ні як сукупність певних здібностей, бо такий підхід зводить креативність до другорядного, малозмістовного поняття не вказує ні на природу, ні на сутність даного феномену. Аналіз досліджень вказує, що креативність пов'язана практично з усіма рисами особистості, може виявлятися у мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість в цілому або її окремі сторони, продукти діяльності в процесі їх створення.

Підсумовуючи, зазначимо, що креативність є інтегрована особистісна якість, суб'єктивна детермінанта творчих проявів у навчальній діяльності.

З огляду на вище сказане, сформулюємо власну точку зору на суть досліджуваного феномену. Ми вважаємо, що креативність - це динамічна особистісна характеристика інтегрованого характеру, яка визначає здатність до творчості та є умовою самореалізації особистості. Креативність пов'язана практично з усіма рисами особистості та проявляється на різних рівнях (несвідомому, свідомому) як в індивідуальній діяльності, так і в соціально-рольовому плані. Креативність - особистісно значима якість, основою якої є самоактуалізація, рефлексія та суб'єктивна самооцінка.

Багаторічні напрацювання в галузі дослідження креативності дають підстави для побудови теоретичних положень відносно її розвитку. Вчені стверджують, що розвиток креативності має наступний механізм: на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів, особистісних рис (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації) та загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність (синтез обдарованості та певної структури обдарованості) [3]. Також підтверджена гіпотеза, що для розвитку креативності є сприятливими нерегламентована атмосфера, демократичні відносини та приклади творчої особистості для наслідування. В.Дружинін визначає характерні риси середовища, в якому креативність актуалізується: невизначеність (стимулює пошук власних рішень), багатоваріантність (різноманіття можливостей для знаходження рішень, предметно-інформаційна забезпеченість), наявність зразків творчої поведінки та її результатів. Креативність є властивістю, для формування якої необхідно: відсутність регламентації предметної активності, зразка регламентованої поведінки; наявність позитивного зразка творчої поведінки; створення умов, за яких відбувається наслідування творчої поведінки та блокуватимуться прояви агресивної та деструктивної поведінки; соці-

льне схвалення, заохочення творчої поведінки [3, с.219]. Е.Торенс виділяє п'ять принципів, якими повинен керуватися вчитель, для заохочення креативних проявів учнів: з повагою відноситися до незвичних питань; з повагою відноситися до незвичних ідей; показати дітям, що їх ідеї мають цінність; надати можливість для самоосвіти і заохочувати самостійність у навчанні; надати час, протягом якого їх ніхто не буде оцінювати, критикувати, що дасть змогу дитині вільно формулювати свої ідеї [14]. На наш погляд, ці дослідження окреслюють теоретичні передумови формування креативності у процесі навчання. У науковій літературі активно пропагують заохочення проявів індивідуальності учнів, розвиток їх інтуїції й уяви, рефлексії, стимулювання позитивних емоцій, внутрішньої мотивації тощо. Вище означене, вказує на необхідність створення освітнього середовища, що проектує розкриття креативності. Численні психолого-педагогічні дослідження креативності свідчать, що творча діяльність та її результати напряду залежать від створення відповідних умов, на сам перед, творчого збагаченого середовища (В.Дружинін, О.Морозов, Д.Чернілевський та інші). Як доводять численні дослідження, освітнє середовище повинно характеризуватися вільною доброзичливою атмосферою, свободою та своєрідністю самовираження особистості, повнотою та різноманітністю інформації.

Психологічні дослідження стали основою теоретичного моделювання процесу формування креативності у педагогіці. Розробка теоретичних основ формування креативності відбувалася у наступних напрямках: у контексті модернізації змісту освіти (М.Скаткін, І.Лернер, В.Краєвський та інші), зокрема, концепції креативної домінантності змісту освіти (В.Краєвський); організація продуктивної учбової діяльності (Дж.Дьюї, М.Кларін, Є.Полат); розвиток творчого мислення (В.Давидов, Д.Єльконін, І.Лернер); розвиток творчих здібностей (М.Скаткін, С.Сисоєва); евристичної діяльності (А.Хуторской); теорії рішення винахідницьких задач (Г.Альтшуллер, І.Верткін), дослідження творчої особистості, особистісного потенціалу вчителя (Н.Вішнякова, Е.Лузік, А.Морозов, С.Сисоєва, В.Риндак, Д. Чернілевській та інші). Проблема здатності до творчої діяльності підіймалася у працях українських та російських методистів, присвячених проблемам навчання історії (К.Баханов, Л.Бюрзова, В.Комаров, О.Мокрогуз, О.Пометун, С.Терно, К.Умбрашко та інші) але у зв'язку з дослідженням питань: зростання пізнавального інтересу, розвитку історичного мислення, формуванні умінь, що забезпечують набуття досвіду творчої діяльності тощо. Більшість авторів вказують на важливість набуття школярами досвіду творчої діяльності як ключового фактору їх успішності у навчанні та утвердження статусу учня як самостійного суб'єкту навчальної діяльності.

Як засвідчує аналіз психолого-педагогічної літератури склалося два підходи до розуміння процесу формування креативності. Перший, стверджує, що креативність не може розвиватись відокремлено від інших якостей особистості, котрі посилюють її прояви. Незважаючи на очевидну вагомість, такий підхід є дещо однобоким. Другий підхід розглядає креативність як

синтез творчої активності, готовності до саморозвитку та здатності до самореалізації. На наш погляд, такий підхід враховує індивідуальні, вікові особливості учнів та передбачає комплексне вирішення завдань формування креативності. Досить широко у психолого-педагогічній літературі розроблялось питання формування креативності дітей дошкільного й молодшого шкільного віку (Ю.Гільбух, В. Дружинін, В.Моляко, О.Матюшкін, Н.Хазратова та інші), однак у педагогіці існує брак наукових розвідок таких досліджень у більш старшому, підлітковому віці. У цей період психіка учня знаходиться в стадії активного формування. Більшість вчених вважають цей вік піковим у розвитку творчих здібностей та пошукової активності. Старшокласників вирізняє інтенсивний розвиток логічного мислення, підвищена пізнавальна активність, поява нових мотивів навчання - це визначальним чином впливає на пізнавальні процеси та інтелект у цілому та створює передумови самостійної творчої діяльності учнів. Суттєві зрушення відбуваються і в розвитку самосвідомості старшокласника, відбувається активне становлення особистості.

Зазначимо, що у процесі навчання виявляється певний діалектичний взаємозв'язок між змістом, що вивчається, і розвитком особистості учня: зміст, який підлягає засвоєнню, з одного боку, вимагає високого рівня розумової діяльності, а з іншого, - спрямований на їх розвиток. Ефективність цього процесу, на наш погляд, великою мірою залежить від організаційних форм і методів навчання та, особливо, від творчого спрямування на розвиток креативного потенціалу. Такий підхід набуває особливої актуальності у процесі вивчення шкільного курсу історії. Адже історична освіта покликана внести значний вклад у формування особистості школярів через долучення до загальнолюдських цінностей, поза як є основою культурного і морального вдосконалення. Така роль шкільної історичної освіти впливає з універсальності історії як науки, об'єктом вивчення якої є різноманітність фактів, які мали місце на всьому життєвому шляху людства. Вивчення окремих історичних проблем, зіставлення різних поглядів на поворотні події історії покликані сприяти активізації самостійності мислення, творчій діяльності учнів. Усе зазначене в комплексі є базою формування креативності старшокласників у процесі вивчення історії.

Психолого-педагогічними дослідженнями, у яких розроблялася творча діяльність та методики розвитку здібностей школярів, необхідних для її здійснення, доведено ефективність застосування проблемних (творчих) завдань у процесі розвитку творчих здібностей учнів та формування їх креативності.

У науковій літературі ми знаходимо визначення поняття «творче завдання» як специфічної форми організації навчального матеріалу, за допомогою якої педагог створює творчу ситуацію, прямо чи опосередковано задає мету, умови та вимоги до початкової діяльності, в процесі якої учні активно оволодівають знаннями та вміннями, розвивають особистісні якості [1]. Творчі задачі є джерелом, що стимулюють розумову діяльність, спрямовану на самостійне оволодіння знаннями. Однак, у психолого - педагогічних дослідженнях відсутнє однозначне тлумачення поняття

«творче завдання». Так, І.Лернер ознакою творчого завдання вважає її пізнавальну цінність: творчим або проблемним завданням є самостійне рішення, що спрямоване на отримання нових знань [5]. В.Моляко творчою - визначає задачу, яка цілком є новою, незнайомою для суб'єкта або містить значну новизну та передбачає значні розумові зусилля, спеціальний пошук, знаходження нового способу її рішення [6]. У дослідженнях В.Андрєєва, Ю.Львової, В.Паламарчук, М.Скаткіна, А.Хуторського знаходимо розуміння творчого завдання як такого, що забезпечує оволодіння учнями вміннями здійснювати творчу діяльність та передбачають продукування нових ідей. Нам імпонує позиція С.Сисоєвої, яка визначає творчу задачу (навчально-творчу) як форму організації змісту навчального матеріалу, що передбачає діяльність учня в два етапи: формулювання проблеми та її розв'язок. Авторка вказує на необхідність, в залежності від рівня розвитку творчих можливостей учнів, створювати як репродуктивні, так і власне творчі ситуації, а тому інші навчальні задачі теж можуть бути спрямовані на розвиток творчих можливостей учнів [7].

Узагальнюючи, зазначимо, що характерною рисою творчого завдання є його унікальність, суб'єктивність, неможливість однозначного його рішення, що полягає в протиріччі між ресурсами нагромадженого суб'єктом досвіду та унікальністю умов завдання. Під час виконання цих завдань передбачають наступні процедури творчої діяльності: самостійне перенесення знань і умінь, що були вже засвоєні раніше, в нову ситуацію; бачення нової проблеми у звичайній ситуації; бачення нової функції об'єкта; пошук альтернативи рішення або способу рішення; комбінування відомих способів рішення у новій ситуації. Отже, творчі завдання - це різноманітні за змістом і обсягом види самостійної навчальної роботи, які виконуються учнями за вказівкою вчителя і вимагають створення оригінальних задумів та нових ідей, для виконання яких потрібно скласти нові правила розв'язку, в результаті чого створюються об'єктивно чи суб'єктивно нові продукти діяльності. Практичну цінність для нас становить дослідження В.Моляко, суть якого полягає у детальному розгляді структури процесу розв'язування творчих завдань та методики навчання шляхів їх розв'язку, як важливої форми підготовки учнів до творчості та набуття учнями досвіду творчої діяльності. Автор вбачає вектор розв'язку від ситуативного застосування засобів діяльності до стратегічної організації мислення; від матеріалізації задуму, розробленого іншими, до самостійної постановки проблеми; від суб'єктивної новизни продуктів до об'єктивної. [6]. Згідно В.Моляко, у ситуації розв'язку творчих завдань основу успіху становить вибір стратегії розв'язку - утворення, що тісно пов'язане із тим сенсом, який вкладають у поняття „креативність”.

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що формування креативності повинно здійснюватися на основі системи спеціальних завдань (проблемних задач), у яких прописано інструментарій та конкретизовано навчально-виховну ситуацію, а також означений процес активізується за умов використання ігрових методів навчання, особливо ситуативно-рольові ігри та групової дискусії, що спря-

мовані на розширення самосвідомості, вивільнення творчого потенціалу індивідуальності, активізацію інтелектуальних здібностей людини, посилення її творчих можливостей.

У результаті проведення аналізу психолого-педагогічної літератури, присвяченої проблемам креативності ми визначили наступні домінуючі ознаки процесу формування креативності: мотиваційна (усвідомлення потреби у творчості), інтелектуальна (оригінальність мислення, імпровізація, уміння презентувати свої ідеї), вольова (самостійність, наполегливість), емоційна (позитивне налаштування на творчий процес, позитивне творче середовище).

Вище означене свідчить, що формування креативності старшокласників вимагає створення креативного освітнього середовища, що можливо за дотримання наступних педагогічних умов: стимулювання суб'єкт-суб'єктних відносини вчителів та учнів, що проявляються у демократичному стилі спілкування та атмосфери співробітництва (спільне визначення мети,

завдань та результатів уроку, спільний пошук нових ідей, обговорення шляхів розв'язку завдань), оптимістичній спрямованості, емоційного піднесення, особистісного підходу до учнів; спрямованість методів навчання на діалогову комунікацію; забезпечення позитивної мотивації; забезпеченні активної ролі учнів у навчальному процесі; активізація рефлексивної позиції старшокласників.

На сучасному етапі вивчення означених проблем нам видається перспективною робота по систематизації напрацювань, пов'язаних із вивченням креативного потенціалу особистості та здійснення наукового синтезу численних розробок науково-практичних шкіл з метою створення психолого-педагогічного підґрунтя впровадженню нових освітніх технологій, спрямованих на вирішення проблем формування особистості, готової до творчої діяльності, яка вирізняється можливостями і здатністю здійснювати цю діяльність та самостійно оцінювати її результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань, 1988. – 78 с.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность и творчество. – Ростов, 1982. – 185с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей.– СПб.: Питер Ком, 1999-368 с.
4. Козленко В.Н. Проблема креативности личности // Психология творчества / Под ред. А.Л.Пономарева. - М.: Наука, 1990. - с. 131 - 148.
5. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982. – 191 с.
6. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. - К: Рад. шк., 1983. - 94 с.
7. Сисоева С.О. Основы педагогической творчості вчителя: Навчальний посібник, - К.: ІСДОУ, 1994,- 112 с.
8. Fromm E. The creative altitude / Creativity and cultivation: H. Anderson (Ed.). - № 7.: Harper Row, 1959.
9. Guilford J.P. A psychometric approach to creativity. University of Southern California, 1986.
10. Maslow A. The farther reaches of human nature. – N.Y. etc.: Penguin books, 1976. – 407 p.
11. Mednich S.A. The associative basis of the creative process // Psychol. Review. 1969. № 2. P. 220-232.
12. Rogers C.R. Forward a theory of creativity. A way of being. – Boston, 1961.
13. Sternberg R. General intellectual ability // Human abilities by R. Sternberg. 1985. P. 5-31.
14. Torrance E. P. Guiding creative talent-Englewood Cliffs. N.Y.; Prentice-Hall, 1962.

REFERENCES

1. Andreev V.I. Dialectics of education and self-education of creative personality. Kazan, 1988.-78p.
2. Bogoyavlenskaya D.B. Intellectual activity and creativity. - Rostov, 1982. - 185c.
3. Drugynin V. N. Psychology of general capabilities.-SPb.: Piter Com, 1999-368 p.
4. Kozlenko V.N. Problem of creativity of personality // Psychologiya tvorststva / A.L. Ponomarev. - M.: Nauka, 1990. - p. 131 - 148.
5. Lerner I.Ya. Development of thinking students in the process of educating of history : Manual for
6. Molyako V. A. Psychology of decision by the schoolchildren of creative tasks.-K : Rad. shk., 1983. - 94 p.
7. Sysoyeva S.O. Bases of pedagogical work of teacher: train aid, - K.: ISDOU, 1994, - 112p.
8. Fromm E. The creative altitude / Creativity and cultivation: H. Anderson (Ed.). - № 7.: Harper Row, 1959.
9. Guilford J.P. A psychometric approach to creativity. University of Southern California, 1986.
10. Maslow A. The farther reaches of human nature. – N.Y. etc.: Penguin books, 1976. – 407 p.
11. Mednich S.A. The associative basis of the creative process // Psychol. Review. 1969. № 2. P. 220-232.
12. Rogers C.R. Forward a theory of creativity. A way of being. – Boston, 1961.
13. Sternberg R. General intellectual ability // Human abilities by R. Sternberg. 1985. P. 5-31.
14. Torrance E. P. Guiding creative talent-Englewood Cliffs. N.Y.; Prentice-Hall, 1962.

Psychological and pedagogical aspects of forming of creativity of senior pupils in the history studying

I. V. Bondar

Abstract. In the article, some problems of modern education such as the development of creative in the process of education are examined. The author determines the psychological and pedagogical aspects of forming of creativity. Creative is considered to be the potential, internal human resources, the ability to create. On the basis of the conducted analysis certainly dominant signs of process of forming of creativity: motivational, intellectual, volitional, emotional. The author specifies of the necessity of creation of creative educational environment.

Keywords: *creativity, creative activity, senior pupils, creative tasks.*